

NOVÉ POZNATKY K BAROKNÍM KAPUCÍNSKÝM JESLIČKÁM V KOSTELE PANNY MARIE ANDĚLSKÉ NA HRADČANECH

Kapucínský kněz Oliver Steigerle jako činný umělec

ALICE BARTŮŠKOVÁ

Jedinečný barokní soubor jesliček u pražských kapucínů v kostele Panny Marie Andělské na Hradčanech nebyl doposud podrobně prozkoumán. Jedná se o soubor figur v životní velikosti tvořených převážně z papíru máché, dřeva a kaširovaného textilu. Otázka autorství figur dlouho zůstávala nezodpovězena, pochybnosti v tomto směru vzbuzovaly rovněž zřejmé analogie k neapolské tradici betlémů a nejednotnost souboru. Z tohoto hlediska dosud nezkoumané archivní materiály poskytly nová zjištění k autorovi, kapucínskému knězi Oliveru Steigerlemu (1741–1790), k době vzniku a k umístění jesliček. Článek sleduje také životní dráhu autora jesliček a jeho působení v kapucínském řádu.

NEW FINDINGS ON THE BAROQUE CAPUCHIN CHRISTMAS CRIB IN THE CHURCH OF OUR LADY OF THE ANGELS IN HRADČANY : CAPUCHIN PRIEST OLIVER STEIGERLE AS AN ACTIVE ARTIST

The unique Baroque Christmas crib of the Prague Capuchins in the Church of Our Lady of the Angels in Hradčany has not yet been studied in detail. It is a assemblage of life-size figures made mainly of papier mâché, wood and laminated textiles. The question of the authorship of the figures has long remained unanswered, and doubts in this regard have also been raised by obvious analogies to the Neapolitan tradition of Nativity scenes and the disunity of the assemblage. From this point of view, newly researched archival materials provided new findings to the author, the Capuchin priest Oliver Steigerle (1741–1790), and on the time of origin and the location of the crib. The article also traces the career of the author of the crib and his work in the Capuchin order.

Klíčová slova — Praha – Hradčany – kostel Panny Marie Andělské – baroko – jesličky – betlém – kapucíni – papír máché – Jaufenthaler Krippe – Oliver Steigerle (Oliverius Litomericensi) – Karel Stádník

Key words — Prague – Hradčany – Church of Our Lady of the Angels – Baroque – crib – Nativity scene – Capuchins – papier mâché – Jaufenthaler Krippe – Oliver Steigerle (Oliverius Litomericensi) – Karel Stádník

Obr. 1. Praha 1-Hradčany, kostel Panny Marie Andělské. Kostel, situovaný na západě klášterního kapucínského komplexu při Loretánském náměstí a Čermínské ulici, byl postaven v letech 1600–1602 podle vlastního návrhu řádových stavitelů a rozšířen spolu s klášterem v roce 1663. Strohá, pozdně renesanční stavba je typickou ukázkou kapucínské architektury (foto © NPÚ ÚOP v Praze, 2003).

Betlém s figurami v životní velikosti v kostele Panny Marie Andělské při kapucínském klášteře v Praze na Hradčanech¹ (obr. 1) nebyl doposud podroben detailnějšímu zkoumání, nebyl zpracován v samostatné publikaci nebo alespoň odborném článku ani nebyl blíže sledován v kontextu tradice a tvorby historických betlémů.² Zmiňují jej autoři přehledových publikací o betlémech, například Karel PROCHÁZKA (1908, 124), Vladimír VACLÍK (1990, 32) a také Alfred Karasek (KARASEK/LANZ 1992, 28). Uvádějí příklady prvních restaurátorských pokusů, popisují užité materiály, avšak otázku autorství nechávají otevřenou. Ze současných badatelů podrobněji rozebírá jesličky Markéta Baštová, kurátorka sbírek Provincie kapucínů v ČR v pražské Loretě. Popisuje jednotlivé figury a jejich rozměry, uvažuje o původním rozmístění a shrnuje dosavadní zjištění včetně jejich datace (BAŠTOVÁ 2002). Rovněž polemizuje o tom, zda se jedná o italský import (nepopírá neapolské reminiscence jesliček), nebo spíše o pozoruhodné dílo dosud neznámého autora, jež vzniklo v domácím řádovém prostředí.

Soubor jesliček dnes čítá 48 figur³ (32 lidských a 16 zvířecích); sestává ze sv. Rodiny, 8 adorujících pastýřů se 14 ovci, beranem a psem a z klanějících se Tří králů s bohatým doprovodem, pážaty se slunečníky, lučištníky a nosiči darů. Scénu uvádí anděl s nápisem *Gloria*. Soubor doplňují žánrové figury dudáka a klanějícího se pekaře s vánočkou (BAŠTOVÁ 2002; obr. 2).

U jednotlivých figur pozorujeme zájem na detailním a realistickém zpracování. Autor zvládal zákonitosti anatomie, což dokazují zejména ruce a tváře postav. Některé obličeje méně významných figur (například sluhů) jsou lehce stylizované, což však můžeme vysvětlit účastí dílenských pomocníků autora. Oděvy mají silně probíranou draperii, zaujmou především bohatě členěné krajky a ozdoby. Figury jsou sytě barevné a bohatě zlacené, jak je patrné zejména u postav Tří králů a jejich družiny (obr. 3). Celý výjev působí klidně, postavám chybí dynamika a scéně dějovost, jaká je vlastní například neapolským jesličkám s žánrovými výjevy (cf. BERLINER 1920, XI,5).

1 K historii kostela a kláštera KOBEROVÁ/BARTOŠ 2018, 112–113 (zde rovněž další odkazy na literaturu).

2 Text článku vychází z autorčiny disertační práce obhájené na Ústavu dějin křesťanského umění KTF UK (BARTŮŠKOVÁ 2019).

3 Někteří autoři mylně udávají počet 43 figur (PROCHÁZKA 1908, 124; VACLÍK 1990, 32).

Obr. 2. Praha 1-Hradčany, kostel Panny Marie Andělské, kapucínské jesličky. Celkový pohled (foto autorka, 2019).

Obr. 3. Praha 1-Hradčany, kostel Panny Marie Andělské, kapucínské jesličky. Detail družiny Tři králů (foto autorka, 2019).

Oděv a scénické zpracování figur jesliček tak spíše poukazuje na tyrolskou tradici a také na prostředí Horních Bavor, byť nelze neapolskou tradici, o které mluvil již Emanuel Poche, zcela pominout (*sine* 1981).

Kapucínský betlém lze srovnat například s tyrolskými barokními jesličkami Jaufenthaler Krippe, dnes uloženými ve Volkskundemuseum Wien. Soubor čítá 256 lidských a 154 zvířecích postav s průměrnou výškou 20 centimetrů. Nejstarší části těchto jesliček pocházejí z doby kolem roku

Obr. 4. Pastýř s lopatou (něm. Gabenkorb), figura z Jaufenthaler Krippe z Tyrolska, pozdní baroko, Volkskundemuseum Wien, inv. č. ÖMV/9.803 (foto Ch. Knott © ÖMV, 2015, dostupné na <<https://volkskundemuseum.at/jart/prj3/volkskundemuseum/images/img-db/1445004506531.jpg>> [vid. 2020-09-29]).

Obr. 5. Praha 1-Hradčany, kostel Panny Marie Andělské, kapucínské jesličky. Dobová fotografie pastýře (soukromý archiv, foto K. Stádník, mezi léty 1965–1967).

1700, ostatní jsou novější (vzhledem k mimořádnému rozsahu souboru, jak byl postupně doplňován). Postava jednoho z králů má na sobě hedvábný modrý kabát datovaný rokem 1786. Některé figury jsou řezány ze dřeva, ostatní jsou modelovány z vosku. Jesličky obsahují scény Zvěstování pastýřům, Klanění pastýřů, Klanění Tří králů, Útěk do Egypta, Dvanáctiletý Kristus v chrámě a Svatba v Káni Galilejské (HAGER 1902, 47). Zejména typologie muže s lopatou (obr. 4) ukazuje jisté paralely s kapucínským betlémem v kostele Panny Marie Andělské, rovněž postavy oděné do šatů bohatě zdobených krajkami a vyšíváním prozrazují určité analogie. Figura muže s lopatou bývá označována jako pastýř. V pražském kapucínském betlémě mají pastýři s ovceci podobné lopaty, možná lopaty na zrniny nebo stylizované pastýřské hole⁴ (obr. 5).

V 18. století se jako součást bavorských a tyrolských jesliček objevují také žánrové scény, které přizpůsobují jesličky více tehdejšímu způsobu života, tradicím a lidovému umění. Vedle polychromovaných, ze dřeva řezaných figur nacházíme také figury v oděvu z pravého textilu a postavy z vosku. Je zajímavé, že zejména pasteveci jsou oděni do lidového kroje daného kraje, kde jesličky vznikaly. Právě s nimi se mohli věřící té doby identifikovat – bylo jim tak sdělováno poselství, že tato svatá událost se odehrává pro všechny lidi každého času vždy znovu a znovu (GOCKERELL ET AL. 1998, 16).

Markéta Baštová uvádí v souladu s dřívějším zjištěním restaurátora Karla Stádníka, že kapucínský betlém byl původně pravděpodobně přesně scénicky rozvržen s ohledem na zachování perspektivního zmenšení figur v pozadí – Marie a Josef měří jen kolem 158 cm, přičemž nejvyšší figury pastýřů dosahují výšky až 175 cm a některé doprovodné postavy pážat mají na výšku pouze kolem 1 m (BAŠTOVÁ 2002). Dále uvádí, že zatímco významnější figury, kterých je celkem dvanáct, mají hlavy a ruce řezány ze dřeva a jsou polychromovány, tváře a ruce menších figur jsou formovány z papíroviny (papier mâché) a jejich doplňky jsou většinou dřevěné (výjimkou je pět figur s řezanými tvářemi a kaširovanýma rukama). Těla všech postav jsou tvořena pouze tenkou

⁴ Za posouzení podoby nástroje děkují Mgr. et Mgr. Martinu Kopečkovi z Národního zemědělského muzea, Kačina – muzeum českého venkova.

dřevěnou kostrou potaženou slámou a papier mâché a jsou oděna kašírovanými textiliemi, jež byly posléze polychromovány (obr. 6). Dvě ze čtrnácti dřevěných ovcí jsou kryté pravým rounem. Dnešní dřevěná soška Jezulátka pochází z roku 1951 a je darem O. Schönborna.⁵ Na zadní části jejího těla je nápis „PROVEDL / F. DUCHEK⁶ / POLYCHROM / E. ŠESTÁK⁷ / POŘÍDIL / O. SCHÖNBORN / VÁNOCE 1951“. Je pravděpodobné, že původní nezachovaná oblékaná figurka mohla být modelována z vosku, jak bylo u barokních betlémů obvyklé (BAŠTOVÁ 2002). Tuto domněnku potvrzují rovněž kapucínské řádové archivy, jež zaznamenávají v pražském konventu v 18. století několik ceroplastiků (umělců tvořících z vosku).⁸ Pozoruhodným prvkem kapucínských jesliček je dvojí verze figury Panny Marie. Na svátek Zjevení Páně – Tří králů se ke klečící adorující postavě Panny Marie ze scény Narození připevňovala přední kašírovaná část nohou, takže figura jako by seděla a bylo jí možné na klín posadit Jezulátko (BAŠTOVÁ 2002; obr. 7).

Badatelé se domnívají, že jesličky pocházejí z 18. století. Jako datum *post quem* se určuje rok 1725. Karel Procházka, jenž se celoživotně zajímal o problematiku jesliček, v roce 1908 ve své knize *O betlemech* poznamenal, že „velmi památné jsou jesle u Kapucínů v kostele na Hradčanech s figurami v životní velikosti“ a že v roce 1902 je restauroval „z ochoty a lásky“ magistrátní úředník Josef Adam. Ten zdokumentoval, že nohy, ruce a částečně obličeje jsou „z papírů slípané tak, až tvar jejich byl upraven“. Při opravě sochy Panny Marie našel v těchto kouscích papíru zbytky ze starých kalendářů a datum v jednom z nich z roku 1725. Jiný důkaz o stáří nenalezl (PROCHÁZKA 1908, 124).

Tradovalo se, že na jesličkách pracoval jistý kapucínský bratr více než deset let (PROCHÁZKA 1908, 124). Vzhledem ke kvalitě řemeslného zpracování, která dokonce vedla k domněnkám o importu, lze předpokládat, že je vytvořil i jinak činný umělec. V 70. letech 18. století působil v pražském

Obr. 6. Praha 1-Hradčany, kostel Panny Marie Andělské, kapucínské jesličky. Detail pastýře (foto autorka, 2019).

5 Člena tohoto významného aristokratického rodu se navzdory veškerému úsilí nepodařilo identifikovat.

6 František Duchek (1926–1986), restaurátor, měl ateliér na Kampě pod Karlovým mostem. Za doplnění děkuji PhDr. Heleně Čížinské.

7 E. Šesták, pozlacovač, podílel se na restaurování sousoší Nejsvětější Trojice v Jindřichově Hradci ke konci roku 1954 (BEDNÁŘOVÁ 2007, 35).

8 Např. v seznamech řádu uvedený Josephus Anton Stowasser (NA ŘK Katalog 1720–1735, fol. 49r).

Obr. 7. Praha 1-Hradčany, kostel Panny Marie Andělské, kapucínské jesličky. Detail sv. Rodiny (foto autorka, 2019).

konventu kapucínů P. Oliver z Litoměřic neboli Oliver Steigerle. Pro pražský konvent vytvořil dodnes dochovaná významná umělecká díla. Ve slovníku umělců z roku 1815 od Bohumíra Jana Dlabáče je Oliver Steigerle zmiňován jako všestranný umělec, který byl nejen malířem, štafírem, ale také mechanikem, a dále je uvedeno, že vedl celou dílnu na výrobu sošek z papíru máché v životní velikosti (DLABAČ 1815, 103, 104).

Oliver Steigerle je zaznamenán v archivních dokumentech také pod jménem *Oliverius* Litomericensi, Oliver z Litoměřic, podle místa svého rodiště. Podle matričních záznamů se narodil 13. března 1741 v Litoměřicích. Byl pokřtěn jako František Antonín Steigele⁹ 30. března 1741. Při křtu byli přítomni jeho otec František a matka Kateřina, za kmotra mu šel Johannes Pročvíděl, coby svědci figurovali Václav Horn, Joannes Wident, Eleonora Cohin a Elisabeth Hudlin (SOA Litoměřice FÚ, 1741, fol. 253 [353/503]).

Do kapucínského řádu vstoupil osmnáctiletý Steigerle 11. června 1759 (NA ŘK Seznam 1772, rok 1759, fol. 73) a přijal řeholní jméno Oliverius z Litoměřic. Nejprve působil v roce 1760 jako klerik v klášteře v Zákupích (německy Reichstadt; NA ŘK Katalogy, 1760, dle konventů, 4v). V roce 1761 studoval první ročník filozofie v klášteře v Opočně a v letech 1762–1763 studoval druhý a třetí ročník v Chrudimi (NA ŘK Katalogy, 1761, fol. 4v, 1762, fol. 3v, 1763, fol. 4r). V roce 1768 složil zkoušky z teologie s prospěchem *valde bene* (KPK 410, 1768, fol. 107) a odešel do Prahy, do hradčanského kapucínského konventu, kde začal působit jako kněz a knihovník (KPK 410, 1768, fol. 648).

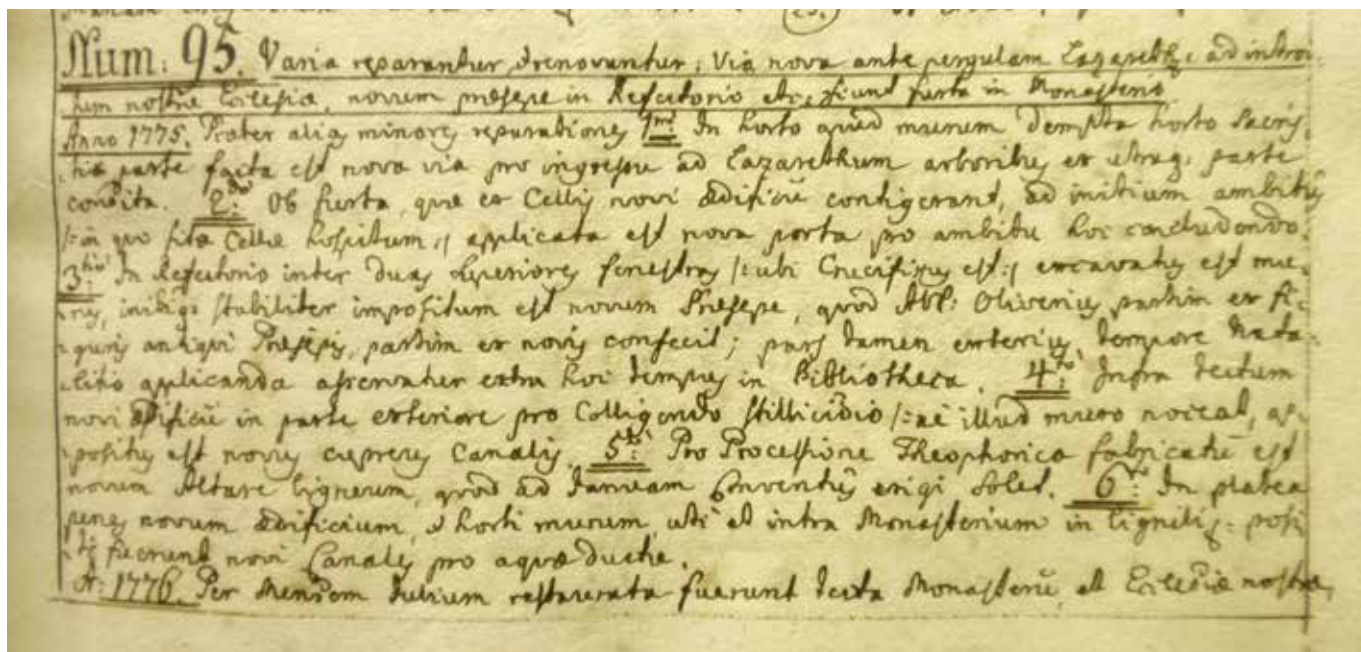
Vzhledem k Dlabáčově zmínce o celé dílně na sochy z papíru máché můžeme předpokládat, že Oliver Steigerle vytvořil v hradčanském konventu díla touto technikou, jako je např. socha Ukřižovaného Krista, dnes uložená v pražské Loreť,¹⁰ a mohl být rovněž autorem kapucínských jeslíček s figurami v životní velikosti.

⁹ V matrice je jméno zapsáno bez písmene „r“ jako Steigele. Rovněž v jiných pramenech je P. Oliver jmenován nejednotně jako „Steigele“ či „Steigerle“.

¹⁰ Za upozornění děkuji kurátorce loretánských sbírek Mgr. Markétě Baštové.

Řádové kapucínské anály české provincie k té době nezaznamenávají žádné informace o vzniku jesliček. Avšak dochovaná kronika hradčanského konventu zachycuje jesličky, tzv. *praesepe*, několikrát. Kronika k roku 1775 sděluje,¹¹ že „v refektáři mezi dvěma horními okny, kde je umístěn krucifix, je vysekán výklenek ve zdi, kde byly trvale uloženy nové jesle, které P. Oliver vytvořil dílem z figur ze starých jeslí, dílem z nových. Mimo tento čas svátku Narození Páně opatrně byly přidány do knihovny.“¹² (obr. 8) Vzhledem k popisu umístění v refektáři se jedná pravděpodobně o malé kapucínské jesličky, dodnes vystavované na Vánoce v pražské Loretě.

Jelikož však Oliver Steigerle vytvářel figury z papírové hmoty také v životní velikosti, můžeme se též domnívat, že doplnil o nové figury rovněž velké jesličky z kostela Panny Marie Andělské. Záznam v hradčanské kronice z roku 1779 poznamenává, že jesličky byly doplněny o obraz od „malíře Hagera“, jenž velkoryse namaloval prospekt s vedutou města Betléma. Kronikář také popsal nové umístění jesliček: „Ze stejného důvodu, aby se zabránilo škodlivému sestavování, byly jesličky Páně pro tento rok nově a stabilněji postaveny v kapli sv. Kříže. K nim se přidaly i figury ze starých jeslí, byť ne všechny. Obraz pro ně vyhotovil zdarma pan Hager (myšlen prospekt k jesličkám – pozn. autorky). Také bylo ustanoveno, aby v budoucnu úložištěm pro jesle – které byly v tomto samém roce nově a pevněji sestaveny – a Svatý hrob byl takzvaný Procesní dům, kde mají zůstat pod knihovnou, a že se více nemají již ukládat pod klášterní tkalcovnou.

Aby bylo zabráněno nebezpečí požáru, všechna podobná a jiná dřeva po tento čas mají být odstraněna.“¹³

Záznam v hradčanské kronice (KPK 544, 1779, fol. 104) by mohl vysvětlit rovněž fakt, proč někteří badatelé spatřují v souboru velkých jesliček dvojí autorství.¹⁴ Zejména je to patrné u postav pážat – sluhů vykazujících odlišný styl. Oliver Steigerle mohl použít z původních jeslí právě tyto starší figury a přepracovat je a sjednotit s novějšími figurami v souboru. Odlišný styl můžeme vysvětlit i dílenskou praxí a také časovým rozmezím, v němž betlém postupně vznikl.

Kapucínské jesličky jsou tvořeny ze dřeva, kaširovaného textilu a právě z papíru máché ze starých tiskovin. To rovněž nasvědčuje tomu, že jejich autorem by mohl být právě Oliver Steigerle.

Obr. 8. Folio z hradčanské konventní kroniky z roku 1776 se zápisem k roku 1775 o Oliveru Steigerlem jako autoru malých jesliček v refektáři kláštera kapucínů na Hradčanech (KPK 544, 1776, fol. 75; rephoto autorka, 2019).

11 Za latinské překlady děkuji Ondřeji Trepešovi.

12 „In Refectorio inter duas superiores fenestras ubi crucifixus est: excavatus est murus, in ibique stabiliter impositum est novum praesepe, quod AVP. Oliverius partem ex figuris antiqui praesepe, partem ex novis confecit, pars tamen exterius tempore Natalis applicanda asservatur extra hoc temporis in Bibliotheca.“ (KPK 544, 1776, fol. 75)

13 „Ob eandem causam ad evitandum videlicet(?) nocivam Altari extructionem hoc anno factum est novum et compendiosius Praesepe Domini in Sacello S. Crucis erigendum, ad quod tamen figurae licet non omnes, de antiquo Praesepe applicantur, picturam pro eo perfecit gratiis dominus Hager. Porro ordinatum est ut imposterum Repositorium pro Praesepe et S. Sepulchro quod hoc eodem anno pariter novum et compendiosius factum est sit et maneat in sic dicta Domo Processionali hoc est infra Bibliothecam, non vero amplius reponantur infra textum monasterii, unde ad evitandum incendi periculum omnia similia et alia varia ligna hoc tempore amota fuerunt.“ (KPK 544, 1779, fol. 104. 105)

14 Podle ústního sdělení kurátorky Mgr. Markéty Baštové.

Obr. 9. Karel Stádník (1924–2011), akademický sochař a restaurátor, ve svém ateliéru, který si vybudoval z bývalé fary kostela Narození sv. Jana Křtitele na Velízi, okr. Beroun. Stádník v letech 1965–1967 opravil poničené části kapucínského betlému a zasloužil se o jeho současné stabilní umístění (soukromý archiv, neznámý fotograf, 1975).

Vedl dílnu na výrobu figur z papier mâché a mimo jiné mohl mít jako knihovník snadnější přístup ke starému papíru.

Domnívám se, že v hradčanské kapucínské kronice v roce 1779 zmiňovaný malíř Hager je totožný s významným českým malířem iluzivních architektur Josefem Hagerem (1726–1781), jenž se podílel mimo jiné i na výzdobě svatovítské katedrály (KLEISNER 1999; k Hagerově tvorbě ve službách benediktinů viz MÁDL ET AL. 2016, 17 sq.; LOKŠOVÁ 2014).

Jak uvádí Alfred Karasek, v pozdním baroku se plně prosazovaly jesličky typu „Schau- und Kullissenkrippe“ – příkladem mu byly jesličky u jezuitů v pražském Klementinu, jež byly řešeny jako divadelní spektakl. Na jejich „aparátu“ se podle Karaska podílel i Johann Hiebel (1679–1755), žák věhlasného italského malíře a jezuita Andrea Pozzy (1642–1709; KARASEK/LANZ 1992, 28). Johann Hiebel byl malířem iluzivních architektur a navrhoval divadelní dekorace podobně jako posléze Josef Hager, který zemřel roku 1781. Časově by tudíž toto archivním pramenem podložené autorství iluzivního obrazu Betléma pro kapucínské jesličky odpovídalo. Původní prospekt je dnes již bohužel ztracen.

Prospekt, kterým jsou dnes jesličky doplněny, pochází z Hejnic, odkud jej přivezl sochař a restaurátor Karel Stádník (* 24. 8. 1924 Třemošná – † 12. 1. 2011 Praha; obr. 9), když kapucínské jesličky restauroval spolu s Antonínem Kalcovským a Jiřím Králem v letech 1965–1967 (BAŠTOVÁ 2002). Velkým přínosem této obnovy byla stálá instalace jeslí v nově upraveném prostoru. Původně se jesle vystavovaly na bočním oltáři pravé lodi kostela (umístění v boční kapli sv. Kříže dokládá již hradčanská kronika konventu v roce 1779, cf. KPK 544, 1779, fol. 104). Opakovaným přenášením se však vzácné figury ničily. Karel Stádník přišel s návrhem umístit jesle trvale v pravé boční nevyužívané zpodvědní chodbě kostela. Náročný stavební zásah zahrnoval mj. vybourání části opukové zdi, místy až metr tlusté, a vytvoření prostor pro novou expozici (obr. 10). Ve dvou nově vzniklých propojených místnostech byl instalovaný betlém opatřen přírodními prvky jako zurčící voda, kámen, dřevo apod. (BUDÍNOVÁ 2019, 408). Betlém tak získal nejen stabilní bezpečné umístění, ale i příhodný prostor se svébytnou posvátnou atmosférou.

Jak zdokumentovala Jana Budínová, restaurátor Karel Stádník vzpomínal,¹⁵ že se jesle dochovaly v překvapivě dobrém stavu. Na několika figurách byly jen nepatrné škrábance a některé postavy měly uvolněné prsty. Proto se opravy týkaly jen polychromie, draperií a zmíněných prstů. Celková restaurace figur provedena nebyla. Renovovaná místa dostala retuš, aby v celku tolik „nesvítla“ (BUDÍNOVÁ 2019, 409).

Obr. 10. Praha 1-Hradčany, kostel Panny Marie Andělské, kapucínské jesličky. Dobová fotografie z rekonstrukce klášterní chodby a průběhu nové instalace betlému v letech 1965–1967 (soukromý archiv, foto K. Stádník, mezi léty 1965–1967).

Uvedme ještě jeden nezanedbatelný detail, který podporuje tezi o autorství Olivera Steigerleho. Karel Procházka zaznamenává rovněž svědectví restaurátora, a to již zmiňovaného Josefa Adama o restaurování beránků z roku 1902: „Opravit jsem beránka co mečí. Dříve ten beránek úplně sešlý, byl upraven asi takto: Když se pohladil na hlavičce, zamekal. Nyní však je připevněn na struně, která neviditelně je tažena do oratoře, kde některý přítomný strunou zatáhne, beránek zamečí, což působí dětem nemalou radost.“ (PROCHÁZKA 1908, 124) Markéta Baštová uvádí, že „dvojice ovčí ležících u jeslí je uvnitř těla opatřena starým mechanismem porcelánového závaží a papírového měchu vydávajícím zvuk podobný zabečení. Vzhledem k tomu, že tyto dvě dřevěné ovce, kryté pravým rounem, se typově i technicky odlišují od ostatních třinácti, jejichž tělo je modelováno z papírové masy, lze se domnívat, že byly do souboru doplněny později, zřejmě v 80.–90. letech 19. století.“ (BAŠTOVÁ 2002)

Můžeme však předpokládat, že strojek na bečení beránka mohl být instalován v jiné mechanické verzi už v původních jesličkách, sestavených Oliverem Steigerlem. B. J. Dlabač totiž ve svém slovníku uvádí Olivera Steigerleho rovněž jako mechanika (DLABAČ 1815, 103, 104).

Z pramenů rovněž vyplývá, že Oliver Steigerle byl v kapucínském kostele Panny Marie Andělské činný i jako malíř a restaurátor obrazů. V roce 1771 restauroval hlavní oltářní obraz s výjevem zjevení svatého Františka od benátského kapucínského kněze a malíře Paola Piazzzy, řádovým jménem Cosma da Castelfranco (1560–1620), jenž působil v Praze za vlády Rudolfa II. (KPK 410, 1771, fol. 234, 248; NA ŘK 15 c, nefoliováno; cf. BARTŮŠKOVÁ 2016).

Oliver Steigerle byl nejen umělecky činný, ale dokonce máme zprávy o tom, že si vychoval žáka, který pocházel rovněž z prostředí kapucínů. Byl jím řádový bratr Aaron Knobloch († po 1808), který vynikal v tvorbě miniatur, portrétů a historií, byl velmi zdatný v olejomalbě a působil v kapucínském klášteře v Mělníku (NA ŘK 15 c, nefoliováno; DLABAČ 1815, 79 sqq.; WURZBACH 1864, 158).

Oliver Steigerle zemřel v den výročí svého vstupu do řádu (NA ŘK Seznam 1772, rok 1759, fol. 73), a to 11. června 1790 v kapucínském konventu v Praze na Hradčanech ve věku 49 let. Návštěva kapucínských jeslíček v kostele Panny Marie Andělské, které vytvořil a sestavil, je do dnes neodmyslitelnou součástí Vánoc mnoha Pražanů.

PRAMENY

KPK 410 — Kapucínská provinční knihovna, Praha, Rkp., Kapucínské letopisy, tom. XXII, Liber Decimus Cursus et Saeculi II. Annalium Provinciae Bohemiae, Moraviae et Silesiae – Analý česko-moravské provincie 1766–1782, Annus 1768, inv. č. 410.

KPK 411 — Kapucínská provinční knihovna, Praha, Rkp., Kapucínské letopisy, tom. XXIII, Liber Undecimus Cursus et Saeculi II. Annalium Provinciae Bohemiae; Moravia separatae – Z analů české provincie; Morava samostatně 1783–1786, Anni 1783, 1784, 1785, 1786, inv. č. 411.

¹⁵ Osobní konzultace s Mgr. Janou Budínovou. Stádníkova restaurátorská zpráva se bohužel nedochovala, nebo nikdy nebyla sepsána.

- KPK 544 — Kapucínská provinční knihovna, Praha, Rkp., Protocollum seu Historia domestica Conventus Hradschinensis, tom. II, Anály konventu v Praze na Hradčanech 1770–1782, Annus 1779, inv. č. 544.
- NA ŘK 15 c — Národní archiv, Praha, fond Kapucíni – provincialát a konventy (Praha), rkp. 15 c, Prameny k dějinám 16. až 20. století, složka umělci, nefoliováno.
- NA ŘK Katalogy — Národní archiv, Praha, fond Kapucíni – provincialát a konventy (Praha), Personalie, Výroční katalogy provincie: Knihy slibů, dle konventů, roky 1760, 1761, 1762, 1763, Spisy, inv. č. 30, kart. 134.
- NA ŘK Seznam 1772 — Národní archiv, Praha, fond Kapucíni – provincialát a konventy (Praha), Seznam noviců z roku 1772, Sacerdotes et clericus, rok 1772, rkp. inv. č. 36.
- NA ŘK Katalog 1720–1735 — Národní archiv, Praha, fond Kapucíni – provincialát a konventy (Praha), Katalog kandidátů vstupu a noviců 1720–1735, Spisy, inv. č. 30, kart. 132.
- SOA Litoměřice FÚ — Státní oblastní archiv Litoměřice, fond Farní úřad Litoměřice – děkanství, Matrika narozených 1720–1754 (Babiny, Dubina, Hlinná, Kamýk, Knobloška, Kundratice, Litoměřice), sign. 98/9, inv. č. 4649.

LITERATURA

- sine* 1981 — *sine*: Betlém stále jako živý. Lidová demokracie 37, 1981/304, 24. 12. 1981, 4.
- BARTŮŠKOVÁ 2016 — Alice BARTŮŠKOVÁ: Paolo Piazza na pomezí dozrávajícího manýrismu a vycházejícího baroka – Paolo Piazza on the Border between Fading Mannerism and Emerging Baroque. In: Staré a nové : Staré jako východisko, či překážka? M. Nová / M. Opatrná (eds), Praha 2016, 115–120.
- BARTŮŠKOVÁ 2019 — Alice BARTŮŠKOVÁ: Řehole a múzy : Bratři kapucíni ve službách umění na prahu českého baroka. Disertační práce, Praha 2019. Uloženo: Ústav dějin křesťanského umění KTF UK.
- BAŠTOVÁ 2002 — Markéta BAŠTOVÁ: Barokní betlém v kapucínském kostele v Praze na Hradčanech (leták). [Praha] 2002.
- BEDNÁŘOVÁ 2007 — Petra BEDNÁŘOVÁ: Sloup Nejsvětější Trojice v Jindřichově Hradci a jeho autor. Bakalářská práce, Brno 2007. Uloženo: Seminář dějin umění Filozofické fakulty MU v Brně.
- BERLINER 1920 — Rudolf BERLINER: Denkmäler der Krippenkunst. Augsburg 1920.
- BUDÍNOVÁ 2019 — Jana BUDÍNOVÁ: Sochař a restaurátor Karel Stádník: dílo, vzpomínky, dokumentace – Karel Stádník, Bildhauer, Restaurator – Werk, Erinnerungen, Dokumentation. Brno 2019.
- DLABAČ 1815 — Bohumír Jan DLABAČ: Allgemeines historisches Künstler-Lexikon für Böhmen und zum Theil auch für Mähren und Schlesien. Bd. 1 (A–H). Prag 1815.
- GOCKERELL ET AL. 1998 — Nina GOCKERELL / Pauline CUMBERS / Michèle SCHREYER: Krippen = Nativity scenes = Crèches. Köln 1998.
- HAGER 1902 — Georg HAGER: Die Weihnachtskrippe : Ein Beitrag zur Volkskunde und Kunstgeschichte aus dem Bayerischen Nationalmuseum. München 1902.
- KARASEK/LANZ 1992 — Alfred KARASEK / Josef LANZ: Krippenkunst in Böhmen und Mähren von Frühbarock bis zur Gegenwart. Marburg 1992².
- KLEISNER 1999 — Tomáš KLEISNER: Účast Josefa Hagera na výzdobě pražské katedrály k jubileu svatořečení Jana Nepomuckého roku 1779 – Die Teilnahme Josef Hagers an der Ausschmückung der Prager Kathedrale zum Jubiläum der Heiligsprechung von Jan Nepomuk 1779. Zprávy památkové péče 59, 1999/8, 274–275.
- KOBEROVÁ/BARTOŠ 2018 — Veronika KOBEROVÁ / Ladislav BARTOŠ: Výplně okenních a dveřních otvorů v kapucínském kostele Panny Marie Andělské na Hradčanech – Die Ausfüllungen der Fenster- und Türöffnungen der Kapuzinerkirche Unser Lieben Frauen zu den Engeln in Hradschin. Staletá Praha 34, 2018/2, 112–130.
- LOKŠOVÁ 2014 — Pavlína LOKŠOVÁ: Život a dílo pozdně barokního malíře Josefa Hagera. Diplomová práce, Praha 2014. Uloženo: Ústav dějin křesťanského umění KTF UK.
- MÄDL ET AL. 2016 — Martin MÄDL / Radka HEISLEROVÁ / Michaela ŠEFERISOVÁ LOUDOVÁ / Štěpán VÁCHA ET AL.: Benediktini : Barokní nástěnná malba v českých zemích – The Benedictines : Baroque ceiling paintings in the Czech Lands. Praha 2016, 2 sv.
- PROCHÁZKA 1908 — Karel PROCHÁZKA: O betlemech : kulturně historická studie se zvláštním zřetelem k zemím koruny sv.-václavské a uherskému Slovensku. Praha 1908 (reprint Ústí nad Orlicí 2011).
- VACLÍK 1990 — Vladimír VACLÍK: Chránové betlémy v Čechách a na Moravě. Praha 1990.
- WURZBACH 1864 — Constantin von WURZBACH: Biographisches Lexikon des Kaiserthums Oesterreich enthaltend die Lebensskizzen der denkwürdigen Personen, welche seit 1750 in den österreichischen Kronländern geboren wurden oder darin gelebt und gewirkt haben. Theil 12 (Klācel–Korzystka). Wien 1864.

ZUSAMMENFASSUNG

NEUE ERKENNTNISSE ZUR BAROCKEN KAPUZINERKRIPPE IN DER KIRCHE MARIA KÖNIGIN DER ENGEL
IN PRAG-HRADSCHIN : DER KAPUZINERPRIESTER OLIVER STEIGERLE ALS BILDKÜNSTLER

Die Barockkrippe mit lebensgroßen Figuren in der Kirche Maria Königin der Engel beim Kapuzinerkloster in Prag-Hradschin wurde bislang keiner gründlicheren kunstgeschichtlichen Untersuchung unterzogen, und wurde auch noch nicht selbständig in der Fachliteratur behandelt. Das in den Zusammenhang mit der Tiroler und neapolitanischen Krippentradition gelegte Krippenensemble zählt heutzutage 48 Figuren (32 Menschen-, 16 Tierfiguren), besteht aus der Heiligen Familie, acht anbetenden Hirten mit 14 Schafen, einem Widder und einem Hund, drei anbetenden Königen mit reichem Geleit, den Pagen mit Sonnenschirmen, den Bogenschießern und Geschenkträgern. Die Szene öffnet ein Engel mit dem Schriftband „Gloria“. Das Ensemble ergänzen die Genrefiguren des Dudelsackspielers und des sich verbeugenden Bäckers mit einem Striezel. Die Figuren sind aus Holz, später aus polychromiertem Holz, aus Papiermasche, polychromierten kaschierten Geweben oder Stroh verfertigt, zwei Holzschafe sind mit echtem Flies bezogen und mit Mechanismus zum Blöken ausgestattet.

Die Urheberschaft dieser einzigartigen Kapuzinerkrippe wurde bislang nicht erklärt. Die in diesem Sinn noch nie erforschten Archivalien in der Provinzbibliothek der Kapuziner im Hradschiner Kloster belegen eine seit langem überlieferte Legende, dass an der Entstehung sich ein Kapuzinerbruder beteiligte und mehr als zehn Jahre lang daran arbeitete. Der Kapuzinerbruder Oliver Steigerle (1741–1790) wirkte im Hradschiner Konvent unter Ordensnamen Oliver aus Leitmeritz als Priester und Bibliothekar. Die Hradschiner Ordenschroniken bezeichnen ihn als Autor einer kleinen, heute im Prager Loreto ausgestellten Krippe und andeuten, er wäre auch Autor des wesentlichen Teils des großen Krippenensembles in der Kirche Maria Königin der Engel, wobei er sich etlicher Figuren aus einer älteren Krippe bedient hat. Bohumír Jan Dlabacz registrierte 1815 in seinem Allgemeinen historischen Künstler-Lexikon den Kapuzinerbruder Oliver als Maler, Mechaniker und Meister, der eine Werkstatt zur Herstellung der lebensgroßen Papiermaschefiguren leitete. Es ist auch belegt, dass er auch Restaurator der Kunstwerke in der Kapuzinerkirche war, er restaurierte z. B. den Hochaltar mit Szene der Vision des hl. Franz von Paolo Piazza.

Die Archivquellen berichten ebenfalls von Änderungen der Stelle der Krippe und von ihrem alljährlichen Übertragen, und sie nennen auch den Autor des nicht erhaltenen Prospekts von Betlehem, der höchstwahrscheinlich der illusionistische Architekturmaler Josef Hager (1726–1781) war. Das ursprüngliche Prospekt ist heute leider verschwunden. Das heutige, das die Krippe ergänzt, stammt aus Hejnice (Hainsdorf, Bez. Liberec [Reichenberg]). Es wurde vom Bildhauer und Restaurator Karel Stádník (1924–2011) hierhergebracht, als er mit Antonín Kalcovský und Jiří Král die Krippe in den Jahren 1965–1967 restaurierten. Karel Stádník verdiente sich um ihre stabile Aufstellung in zwei verbundenen, aus dem Beichtgang adaptierten Räumen, um die Beschädigung der Figuren während ihres häufigen Übertragens zu vermeiden.

Abb. 1. Prag 1-Hradschin, Kirche Maria Königin der Engel, Kapuzinerkrippe. Die an der Westseite des Klosterkomplexes der Kapuziner am Loretoplatz und Černinská G. situierte Kirche war 1600–1603 nach Entwurf der Ordensbaumeister erbaut worden und wurde 1663 zusammen mit dem Kloster erweitert. Der schlichte Spätrenaissancebau stellt einen typischen Repräsentanten der Kapuzinerordensarchitektur dar.

Abb. 2. Prag 1-Hradschin, Kirche Maria Königin der Engel, Kapuzinerkrippe. Gesamtansicht (Foto Autorin, 2019).

Abb. 3. Prag 1-Hradschin, Kirche Maria Königin der Engel, Kapuzinerkrippe. Detail vom Geleit der Drei Könige (Foto Autorin, 2019).

Abb. 4. Hirte mit einem Gabenkorb, Figur der Jaufenthaler Krippe aus Tirol, Spätbarock, Volkskundemuseum Wien, Best.-Nr.ÖMV/9.803 (Foto Ch. Knott © ÖMV, 2015, s. <<https://volkskundemuseum.at/jart/prj3/volkskundemuseum/images/img-db/1445004506531.jpg>> [downloaded 2020-09-29]).

Abb. 5. Prag 1-Hradschin, Kirche Maria Königin der Engel, Kapuzinerkrippe. Einer der Hirten, historisches Foto (Privatarchiv, Foto K. Stádník, zwischen den Jahren 1965–1967).

Abb. 6. Prag 1-Hradschin, Kirche Maria Königin der Engel, Kapuzinerkrippe. Einer der Hirten, Detail (Foto Autorin, 2019).

Abb. 7. Prag 1-Hradschin, Kirche Maria Königin der Engel, Kapuzinerkrippe. Die Hl. Familie, Detail (Foto Autorin, 2019).

Abb. 8. Seite der Hradschiner Konventschronik zum Jahr 1776 mit Eintragung über Oliver Steigerle als Autor der kleinen Krippe im Refektorium des Kapuzinerklosters in Hradschin (Bibliothek der Kapuzinerprovinz 544, 1776, fol. 75, Reprofoto Autorin, 2019).

Abb. 9. Karel Stádník (1924–2011), Bildhauer und Restaurator, in seinem Atelier im ehemaligen Pfarrhaus der Kirche der Geburt hl. Johannes d. T. in Velíz (Bez. Beroun). Er restaurierte 1965–1967 die beschädigten Teile der Kapuzinerkrippe und verdiente sich um ihre heutige stabile Aufstellung (Privatarchiv, unbekannter Fotograf, 1975).

Abb. 10. Prag 1-Hradschin, Kirche Maria Königin der Engel, Kapuzinerkrippe. Historische Fotografie aus der Installierung der Krippe in den Jahren 1965–1967 (Privatarchiv, Foto K. Stádník, zwischen 1965–1967).

Übersetzung von Jindřich Noll